

D88/004

30 augustus 1988

DAS MINISTERIUM FUER STAATSSICHERHEIT DER DDR
INLEIDING

In de 38 jaar van zijn bestaan heeft het Oostduitse ministerie voor Staatsveiligheid (Duits acroniem: MfS) in binnen- en buitenland een geduchte reputatie opgebouwd. Zowel door zijn effectieve onderdrukking van de oppositie in de DDR als door zijn succesvolle inlichtingenactiviteit in het buitenland kan het ministerie bogen op een indrukwekkende staat van dienst. In Westerse veiligheidskringen wordt het MfS direkt na het Sovjetrussische KGB beschouwd als de meest succesvolle spionagedienst van het Oostblok in de laatste decennia.

Hoewel de Hauptverwaltung Aufklaerung (HVA), het offensieve hoofddirectoraat van het MfS, haar spionage-activiteiten pleegt te concentreren op de Bondsrepubliek Duitsland, vormt zij ook voor de contra-spionagediensten van andere Westerse landen een serieuze bedreiging. Dit laatste is een overweging geweest om het civiele inlichtingen- en veiligheidsapparaat van de DDR nader onder de loep te nemen. Dit rapport vormt een inleiding op een serie FOCCUSSEN, waarin in eerste instantie de organisatie van het MfS en de verhouding met de SED aan de orde zullen komen.

DAS MINISTERIUM FUER STAATSSICHERHEIT DER DDR
INLEIDING

38 jaar MfS

Een van de weinige gelegenheden, waarbij de Oostduitse media aandacht besteden aan het Ministerium fuer Staatssicherheit vormt de verjaardag van het civiele inlichtingen- en veiligheidsapparaat van de DDR op 8 februari. Ook dit jaar was de "Jahrestag" (de 38ste) van het Oostduitse ministerie weer aanleiding voor een tweetal artikelen in het partijdagblad "Neues Deutschland"* . Traditiegetrouw werd daarin melding gemaakt van de bevordering van een aantal hoofdofficieren van het MfS en het uitreiken van verschillende onderscheidingen aan verdienstelijke medewerkers van de geheime dienst. Middelpunt van de plechtigheid was de 75-jarige secretaris-generaal van de Sozialistische Einheitspartei Deutschland (SED) Erich HONECKER, die werd geflankeerd door de SED-Politburoleden Erich MIELKE, tevens minister voor Staatsveiligheid, en Egon KRENZ, die als secretaris van het Centraal Comite (CC) van de SED o.a. belast is met het politieke toezicht op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van de DDR. Ook de secretaris van de Nationale Verdedigingsraad van de DDR Fritz STRELETZ en de leider van de afdeling Veiligheidsaangelegenheden van het CC/SED Wolfgang HERGER woonden de officiële gelegenheid bij.

De aanwezigheid van de SED-prominenten op het verjaarsfeest van het MfS is illustratief voor de waardering die het ministerie geniet in kringen van de Oostduitse CP. De afwezigheid van vertegenwoordigers van de vier niet-communistische partijen, die de DDR althans op papier nog telt, geeft tevens aan dat de Oostduitse staatsveiligheid tot het exclusieve domein van de SED moet worden gerekend. Openlijk wordt het MfS door de SED dan ook bij voorkeur als haar 'zwaard en schild' beschouwd.

Juist met het oog op deze 'schild-functie' werd het MfS op 8 februari 1950 in het leven geroepen, toen de Volkskammer (het Oostduitse parlement) een wet aannam, bestaande uit twee zo algemeen geformuleerde paragrafen, dat daaraan nauwelijks inzicht viel te ontnemen in de taken en bevoegdheden van de op te richten veiligheidsdienst**. De kern van het nieuwe ministerie vormde de "Hauptverwaltung zum Schutz der Volkswirtschaft", die voorheen in het ministerie van Binnenlandse Zaken was ondergebracht.

In de eerste jaren van zijn bestaan werd het MfS in snel tempo uitgebouwd tot een wijdvertakt veiligheidsapparaat met een omvangrijk informatienetwerk en een rigoreus controlesysteem. In de praktijk bleek het ministerie over een zeer ruim mandaat te beschikken om zijn belangrijkste opdracht, het veiligstellen van de alleenheerschappij van de SED in de jonge Oostduitse staat, te kunnen vervullen. Desondanks faalde de veiligheidsdienst, door zich volledig te laten verrassen door het uitbreken van een volksoptocht in Oost-Berlijn op 16 juni 1953, die slechts met Sovjetrussische tanks onderdrukt kon worden. Maatregelen lieten vervolgens niet lang op zich wachten. Op 23 juni 1953 werd het MfS omgevormd tot een staatssecretariaat en teruggeplaatst in het ministerie van Binnenlandse Zaken. Toen in de USSR in 1954 het hoofddirectoraat voor Staatsveiligheid uit het ministerie van Binnenlandse

*Neues Deutschland d.d. 3 februari 1988 (p.1) en 5 februari 1988 (p.2)

**Zie voor de geschiedenis van het MfS: K.W. FRICKE, Die DDR-Staatssicherheit. Entwicklung, Strukturen, Aktionsfelder . Keulen 1982. Hoofdstuk 2: "Entstehungsgeschichte und Entwicklung des MfS", pp.17-36.

Zaken werd gelicht en gereorganiseerd tot een Comité voor Staatsveiligheid (KGB), kreeg de veiligheidsdienst van de DDR weer uitzicht op hernieuwde zelfstandigheid, die door een besluit van de Oostduitse ministerraad op 24 november 1955 daadwerkelijk werd verleend. Sindsdien heeft de civiele dienst steeds als een onafhankelijk ministerie gefunctioneerd.

Uit de volksofstand in Oost-Berlijn heeft het MfS ongetwijfeld lering getrokken. Menige vorm van oppositie in de DDR werd door ferme intimidatie in de kiem gesmoord en oppositionele groeperingen die zich desondanks wisten te handhaven werden zo diep door het ministerie gefiltreerd, dat zij geen serieuze uitdaging meer konden vormen voor de machtspositie van de SED. Indicatief voor de effectiviteit van het MfS is het feit, dat het ministerie zijn veiligheidsstaak ook de afgelopen jaren naar volle tevredenheid van de Oostduitse CP heeft vervuld, terwijl juist de DDR steeds meer geconfronteerd wordt met Westerse contacten -en dus invloeden- door het toenemende reizigersverkeer met de taalverwante BRD en de groeiende mogelijkheden van de Oostduitse huishoudens om Westduitse televisie- en radiozenders te ontvangen.

Het MfS heeft sinds zijn herleving in 1955 niet alleen in het defensief geopereerd, maar ook doelbewust het offensief gezocht. Geleidelijk werd een inlichtingenapparaat ontwikkeld, dat zich vooral concentreerde op de Bondsrepubliek Duitsland (BRD). Reeds in de tweede helft van de jaren vijftig werd met de recruitering en 'exploitatie' van het hoofd van de Westduitse contra-spionage Heinz FELFE een eerste opmerkelijk succes geboekt. En nog in 1985 werd een soortgelijk resultaat behaald, toen Hans-Joachim TIEDGE, een hoge medewerker van de Westduitse veiligheidsdienst, overliep naar de DDR. Als het belangrijkste wapenfeit van het MfS in de BRD geldt evenwel nog steeds het opbouwen van zijn agent Guenther GUILLAUME tot een van de belangrijkste adviseurs van Willy BRANDT, aanvankelijk burgemeester van West-Berlijn en later bondskanselier. Na de ontmaskering van GUILLAUME in april 1974 zag BRANDT zich zelfs genoodzaakt als regeringsleider af te treden. Hoewel de Oostduitse geheime dienst zich met zijn spionage-activiteiten op de BRD is blijven concentreren, werden vooral sinds de jaren zestig ook andere Westerse landen tot doelwit gekozen. Herhaaldelijk is het MfS daarbij in staat gebleken om zijn werkwijze te innoveren en tegenslagen binnen korte tijd te verwerken. Niet alleen voor de Westduitse, maar ook voor andere Westeuropese veiligheidsdiensten is het MfS dan ook een moeilijk te bestrijden tegenstander geworden, die met zijn inlichtingenwerk kan bogen op een aantal opmerkelijke prestaties. Het is daarom niet verwonderlijk dat het MfS in Westerse veiligheidskringen direct na het KGB als de meest succesvolle inlichtingendienst van het Oostblok wordt beschouwd.

Drie studies over het MfS

Juist omdat het MfS zich tot op heden met zijn offensieve operaties zeer nadrukkelijk in de BRD heeft gemanifesteerd, hoeft het geen verbazing te wekken, dat de belangrijkste studies over het Oostduitse inlichtingen- en veiligheidsapparaat juist in Westduitsland zijn verschenen.

De eerste uitvoerige publicatie over het MfS staat op naam van Karl Wilhelm FRICKE*. In "Die DDR Staatssicherheit", verschenen in 1983, gaat hij in op de

*K.W. FRICKE, Die DDR-Staatssicherheit. Entwicklung, Strukturen, Aktionsfelder. Keulen 1982 (In 1983 verscheen een tweede, geactualiseerde druk). Recensie: Th. AMMER, Das Ministerium in der Normannenstrasse, in: Deutschland Archiv 16 (1983) afl. 1, pp. 93-96.

ontstaansgeschiedenis van de Oostduitse inlichtingen- en veiligheidsdienst, de verhouding met de Sovjetrussische partners, de plaats van het MfS in het politieke stelsel van de DDR, de organisatorische structuur, de activiteiten in binnen- en buitenland, de kaderpolitiek en de chefs van het ministerie. In de inleiding van zijn boek geeft FRICKE aan, dat zijn werk vooral geboren is uit irritatie over het optreden van het MfS in de jaren zeventig. De internationale ontspanningspolitiek heeft het ministerie er toen niet van weerhouden om zijn "subversieve activiteiten" uit te breiden in plaats van af te bouwen met als resultaat dat Bondskanselier Willy BRANDT, die zich juist voor de verzoening met het Oosten zo verdienstelijk had gemaakt, door de affaire-GUILLAUME ten val werd gebracht. Deze sterk persoonlijke motivatie heeft de auteur ongetwijfeld gestimuleerd, zonder evenwel zijn benadering van het MfS subjectief te beïnvloeden. Het resultaat is een doorwrochte studie, waarin FRICKE er goed in is geslaagd om het ministerie in zijn politieke kontekst te plaatsen.

Als relatieve buitenstaander kon FRICKE slechts beschikken over een beperkte hoeveelheid materiaal met betrekking tot het MfS. De auteur heeft op de eerste plaats geput uit officiële bronnen van de DDR (wetten, regeringsdocumenten, besluiten van de SED, redevoeringen en artikelen van leidende politici). Daarnaast leverden interviews met ingewijden (voormalige politieke gevangenen uit de DDR, gedefecteerde MfS-officieren) belangrijke informatie op. Ook de uitspraken van Westduitse rechtbanken en diverse in kranten en tijdschriften werden benut. Tenslotte werd geput uit de door de Westduitse minister van Binnenlandse Zaken gepubliceerde "Verfassungsschutzberichte" van de veiligheidsdienst van de BRD. FRICKE beschikte hiermee voornamelijk over ongerubriceerde gegevens, die evenwel voldoende toegang verschaften tot de afgeschermd wereld van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Speculatieve of geromantiseerde uiteenzettingen komen dan ook niet voor in "Die DDR-Staatssicherheit", dat daardoor een waardevol naslagwerk over het MfS is geworden.

Evenals FRICKE heeft Friedrich-Wilhelm SCHLOMANN, redacteur van de monitordienst van de "Deutsche Welle", voornamelijk van open bronnenmateriaal gebruik gemaakt voor zijn studie "Operationsgebiet Bundesrepublik"* , die in 1984 het licht zag. Het hoofdthema van SCHLOMANN is echter niet de structuur van het MfS en het functioneren van het ministerie in zijn politieke omgeving, maar de inlichtingenactiviteit van het gehele Oostblok in de Bondsrepubliek. Omdat het MfS daarvan weer het leeuwendeel voor zijn rekening neemt, wijdt SCHLOMANN bij zijn beschrijving van "Die gegnerischen Spionage" de meeste aandacht aan het Oostduitse ministerie. Niet zozeer de organisatie, maar de bij de spionage gevolgde methoden en werkwijze staan bij de auteur centraal. Uitvoerig gaat hij in op de recruterings van agenten, het binnensluizen van spionnen in het operatiegebied, de typen DDR-agenten, de objecten van spionage, het overdragen van berichten, "actieve maatregelen" en de lotgevallen van spionnen. Met een hoofdstuk over de Westduitse perceptie van spionage sluit SCHLOMANN zijn studie af.

In zijn voorwoord laat de schrijver duidelijk merken dat hij opzettelijk niet naar volledigheid heeft gestreeft. Daar waar te grote openheid voor de Oosteuropese inlichtingendiensten al te gemakkelijk inzicht zou verschaffen in het functioneren en de kennis van de Westduitse veiligheidsautoriteiten heeft hij bewust terughoudendheid betracht. Voor SCHLOMANN is echter voldoende

*Volledige titelomschrijving: F.-W. SCHLOMANN, Operationsgebiet Bundesrepublik. Spionage, Sabotage und Subversion . Muenchen 1984. Recensie: K.W. FRICKE, Nachricht von der "unsichtbaren Front", in: Deutschland Archiv 17 (1984) afl. 9, pp. 986-987.

overgebleven om een zakelijk beeld te geven van de 'modus operandi' van het MfS.

Op 18 januari 1979 meldde MfS-officier Werner STILLER zich bij de politiepost op het Westberlijnse vliegveld Tegel, waar hij vriendelijk verzocht de Westduitse inlichtingendienst te informeren over zijn overtocht uit Oost-Berlijn. STILLER was van 1972 tot 1979 werkzaam geweest voor het MfS en had de laatste jaren van zijn ambtstermijn in het Oostduitse ministerie gefunctioneerd als 'mol' voor de Bundesnachrichtendienst in Pullach (BRD). De defectie van STILLER is de grootste tegenslag geweest die het MfS in zijn 38-jarig bestaan heeft moeten verwerken, te meer omdat hij een koffer met 20.000 pagina's informatie over het inlichtingen- en veiligheidsapparaat had meegenomen.

Van deze gegevens is weinig terug te vinden in STILLER's "Im Zentrum der Spionage", gepubliceerd in 1986*. Het boek is voornamelijk een weergave van zijn ervaringen in dienst van het MfS. In tegenstelling tot FRICKE en SCHLOMANN verantwoordt STILLER zich niet, maar verwijst hij met name naar de strafprocessen tegen MfS-agenten in de Bondsrepubliek om het door hem geschetste beeld te kunnen verifiëren. STILLER maakt in het voorwoord van zijn werk ook duidelijk dat hij ter bescherming van nog levende personen in een beperkt aantal gevallen zijn toevlucht heeft moeten zoeken in versluisde of gefingeerde persoonsnamen en terughoudendheid heeft moeten betrachten bij het vermelden van geografische aanduidingen.

Ook als deze beperkingen en de behoefte van STILLER om zich voor zijn optreden in het verleden te rechtvaardigen in aanmerking worden genomen, blijft nog steeds voor de lezer een unieke gelegenheid over om als het ware van binnenuit kennis te nemen van het werkklimaat in het MfS en de door het ministerie gevolgde werkwijze. Hiermee vormt het boek van STILLER een waardevolle aanvulling op de studies van FRICKE en SCHLOMANN. Gezamenlijk bieden de drie publicaties de mogelijkheid om te komen tot een verantwoorde beeldvorming over het MfS en een reële inschatting van het ministerie als bedreigende factor voor de veiligheid van niet alleen de BRD, maar ook de meeste andere Westeuropese landen.

Voor de hierna volgende FOCUS-serie is met name gebruik gemaakt van de pennevruchten van FRICKE, SCHLOMANN en STILLER. De informatie die zij aangereikt hebben, zal in de komende rapporten benut worden om in de eerste plaats te komen tot een schets van de organisatie van het MfS en zijn verhouding tot de SED. In een later stadium zal ook aandacht besteed worden aan kaders, agenten en werkwijze van het Oostduitse ministerie, dat zich in het verleden met zijn inlichtingenoperaties ook in Nederland heeft gemanifesteerd.

*Volledige titelomschrijving: W. STILLER, Im Zentrum der Spionage. Mainz 1986. Recensie: Th. AMMER, Der Dienstbetrieb in der Normannenstrasse, in: Deutschland Archiv 20 (1987) afl. 5, pp. 534-536.